

Církev se nemůže vázat na žádnou konkrétní kulturu: Pius XII. o dějinách a poslání historické vědy

Tomáš Petráček

V souboru studií věnovaném životnímu jubileu význačného moravského historika, diplomata, univerzitního pedagoga a vůbec osobnosti českého veřejného a církevního života Františka X. Halase, jehož osud se významně propojil s institucí Svatého stolce, snad najde své místo příspěvek, který se zabývá dokumentem úzce propojujícím právě fenomény papežství, dějin a dějepisectví. U příležitosti 10. mezinárodního kongresu historických věd v Říme papež Pius XII. v září 1955 představil řadu myšlenek, které si zaslouží naši pozornost, protože výrazně posouvají, ba dokonce mění zavedený obraz druhé poloviny jeho pontifikátu a vnáší i důležité impulzy do současných debat uvnitř katolické církve. O významu historické role papeže Pia XII. není pochyb, jeho osobnost a pontifikát se těší stálému zájmu historiků i širší veřejnosti¹ a zdaleka nejde jen o kontroverze okolo některých rozhodnutí tohoto papeže v době druhé světové války.² Problematika vztahu církve a dějin má ale mnohem starší a složitější tradici, kterou právě studovaný dokument nečekaným způsobem odráží.

Úmyslně zde mluvíme o problematice vztahu církve k dějinám či dějinnosti a její reflexi v podobě dějepisectví nerozlišeně jako celku, protože jsme přesvědčeni, že spolu úzce souvisí a že se do postoje církevních představitelů k reflexi dějin v podobě dějepisectví silně promítá vnímání a prožívání fenoménu dějinnosti v příslušném období církevních dějin. To koneckonců právě studovaný dokument, který dle našeho skromného soudu dosud nezaslouženě stojí stranou zájmu badatelů – což se na druhou stranu dá vzhledem k množství magisteriálních dokumentů různé závažnosti éry papeže Pia XII. pochopit –, přesvědčivě dokládá. Samot-

¹ Viz naposledy Jaroslav Šebek, *Papežové moderního věku: Vatikán od Pia IX. po Františka a jeho vztah k českým zemím*, Praha: Čas, 2015, s. 87–112.

² K tomu např. právě monumentální práce našeho oslavence František X. HALAS, *Fenomén Vatikán: Idea, dějiny a současnost papežství. Diplomacie Svatého stolce. České země a Vatikán*, Brno: CDK, 2004, s. 395–413.

ný přehled diskuze na dané téma by vydal na rozsáhlou samostatnou monografii,³ takže se v stručném úvodu do problematiky soustředíme pouze právě na propojení vztahu církevních představitelů k dějinnosti a potažmo k církevnímu dějepisectví, které je nezbytné pro pochopení a vyhodnocení impulzů, jež obsahuje zkoumaný papežský dokument.

1. PAPEŽSTVÍ, DĚJINNOST A HISTORIE: DLOUHÝ A KOMPLIKOVANÝ PŘÍBĚH

Křesťanství vzniklo jako náboženská víra, která sice nárokuje původ ve věčném a neměnném Stvořiteli, přesto bere dějiny a dějinnost své existence velmi vážně.⁴ I řada zakládajících, normativních textů křesťanské církve má charakter vyprávění zaznamenávajících důležité události dějin spásy, za všechny vzpomeňme Skutky apoštolů.⁵ Křesťanský starověk zná nejen vyprávění o hrdinném postoji křesťanských mučedníků, ale i pokusy o soustavné zpracování dějin rané církve a konečně v osobě Augustina a dalších autorů i o vypracování filosofie a teologie dějin.⁶ I přes raně středověký pokles míry christianizace a mnoho různých katastrof v podobě epidemií, hladomorů a nájezdů ze severu, jihu i východu si západní církevní elity uchovaly svůj v zásadě pozitivní pohled na dějiny, protože zvláště po následné stabilizaci a rozvoji vrcholného středověku se dějiny zdály potvrzovat nárok křesťanství na pravé, Bohem vyvolené náboženství, jehož Bůh spolehlivě chrání své věrné.

Situace se zkomplikovala v době reformace a humanismu. Objev humanistické kritiky, vznik nových rigorózních metod a odvaha prověřovat staré tradice přineslo zpochybnění řady tradovaných přesvědčení,

³ Např. Ctirad Václav POSPÍŠIL, *Ježíš Kristus – Pravda dějin: Trojiční a christocentrická teologie dějin*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009; Jiří HANUŠ, *Pozvání ke studiu církevních dějin*, Brno: CDK 1999.

⁴ Viz klasické práce Walter KASPER, *Glaube und Geschichte*, Mainz: Mathias Grünewald Verlag, 1970, zvl. s. 49–101; Oscar CULLMANN, *Christus und die Zeit: Die urchristliche Zeit- und Geschichtsauffassung*, Zürich: Evangelischer Verlag Zollikon, 1946; týž, *Heil als Geschichte: Heilsgeschichtliche Existenz im Neuen Testament*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Verlag, 1965; Gerhard LOHFINK, *Gottes Taten gehen weiter: Geschichtstheologie als Grundvollzug neutestamentlicher Gemeinden*, Freiburg: Herder, 1985, s. 29 a passim.

⁵ Viz Petr POKORNÝ, *Theologie der lukanischen Schriften*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998, s. 86–91.

⁶ Srov. Emil BRUNNER, „Věra a dějiny,“ in *Křesťanství dnes (Eseje)*, ed. Jiří Němec, Praha: Vyšehrad 1969, s. 29–37.

z nichž některé byly dosti důležité pro postavení papežství. Za všechny jmenujme *Konstantinovu donaci*. Situace ale byla otevřená a řada církevních představitelů, včetně budoucích papežů, se právě takové historii sama věnovala. Zásadnějším předělem je reformace, která narušila dosavadní sebevědomí a optimismus církevních elit. Transformující se katolická církev utrpěla velké ztráty nejen územní, kdy se rozbila původní jednota západní církve a vznikly nové zemské církve, ale především byla narušena samozřejmost jejího nároku a nové církve zásadně zpochybňovaly a popíraly dokonce její křesťanský charakter.⁷ Ale ani luterské a kalvínské církve nenaplnily původní ambice a sny svých zakladatelů a tvůrců, nezískaly pro svoji víru celou Evropu ani nedokázaly provést původně slibovanou a očekávanou hlubokou christianizaci obyvatel své země.⁸ Dějiny se již nejeví primárně jako prostor pro rozvoj křesťanské církve a její další misii, ale jako zdroj možných hrozeb a nebezpečí. V oblasti historie vidíme vznik nových rozsáhlých vyprávění o dějinách reformace na jedné straně, či dějin koncilů a papežství na druhé straně, kde se nové metody a přístupy dávají zcela do služeb konfesijní apologie a vzájemného očerňování.

V moderní době se situace ještě přiosťřila, kdy se tyto dva trendy, pocit ohrožení posvátných tradic skrze moderní historické bádání dále umocněné aplikací historicko-kritické metody i na samotnou Bibli, a pocit ohrožení budoucnosti církve masivní sekularizací, v jejímž důsledku se marginalizuje role církve ve státě a vliv na společnost, jenom zesilují. Mezi obcí katolických církevních historiků a papežstvím napětí občas vyvřelo v otevřené spory, například okolo definice papežské neomylnosti na Prvním vatikánském koncilu, kde především v Německu a dalších evropských zemích odešla z církve nebo minimálně ze svých profesorských míst na teologických fakultách řada církevních historiků včetně toho nejrespektovanějšího vůbec, mnichovského profesora Ignáce Döllingera (1799–1890), protože nemohli přijmout historickou argumentaci ve zdůvodnění dogmatu.⁹ Skutečnost, že ve století historismu, kdy politická a společenská váha prestižně vnímané historické

⁷ Volker REINHARDT, *Luther, der Ketzer: Rom und die Reformation*, München: C. H. Beck Verlag, 2016, s. 321–322.

⁸ Scott HENDRIX, *Recultivating the Vineyard: The Reformation Agendas of Christianization*, Louisville: Westminster John Knox Press, 2004, s. 93.

⁹ Druhý nejslavnější katolický církevní historik té doby lord Acton (1834–1905) se stáhl do ústraní. K oběma podrobněji Viktor CONZEMIUS, *Proroci a předchůdci*, Praha: Zvon, 1997, s. 59–76, 103–119.

vědy dosáhla vrcholu, bylo působení církve a papežství zpochybňováno a nově sjednocený italský stát v odvetu za nepřátelský postoj Svatého stolce prosazoval nové pojetí italských dějin, kde je role papežství vyličena zcela nepříznivě jako trvalá překážka italské jednoty, vedla papeže Lva XIII. 18. srpna 1883 k vydání apoštolského listu o studiu historie s názvem *Saepenumero considerantes*, ve kterém se tento papež přihlásil k starobylé zásadě, že církevní historik má psát otevřeně pravdu, a to celou pravdu.¹⁰

Svá slova Lev XIII. doprovodil důležitým rozhodnutím zpřístupnit Tajný vatikánský archiv všem badatelům bez konfesijních ohledů, kde jediným kritériem je dostatečná historická erudice. Přesto za jeho nástupce papeže Pia X. došlo k řadě incidentů spojených s vyrovnáváním se s historickou vědou. Význačný francouzský historik starověku Luis Duchesne měl vážné problémy kvůli své knize, která kriticky zhodnotila některé tradované představy.¹¹ Podobně představitel slavného hagiografického institutu belgických bollandistů Hippolyte Delehay SJ byl obviněn ze zpochybňování starobylých tradic v oblasti kultu svatých a on sám a celý institut sotva vyvázl z hrozby přísných kanonických trestů.¹² Některé spory měly i politický přesah a vážné diplomatické následky, například když Pius X. v encyklice vydané k příležitosti třístého výročí kanonizace sv. Karla Boromejského *Editae saepe*,¹³ která je primárně určená dovnitř církve a vymezuje se vůči reformně laděným a modernizujícím kněžím a laikům v katolické církvi, skrývá tento útok za ostré

¹⁰ Papež s užitím doslovné citace z Ciceronova spisu *De oratore* II,15 říká, že historici mají povinnost respektovat prameny a držet se nestranně při svém výzkumu a hlavně při prezentaci svých výsledků principu říkat pravdu, a to celou pravdu. „Primam esse historiae legem ne quid falsi dicere audeat: deinde, ne quid veri non audeat, ne qua suspicio gratiae sit in scribendo, ne qua simultatis“, *Lettres Apostoliques de S.S. Léon XIII*, I, Paris: Maison de la bonne Presse, 1886, s. 196–212, zde s. 206. Okolnosti vzniku dokumentu a rozbor obsahu Tomáš PETRÁČEK, „Katolická církev, historici a církevní dějiny“, *Církevní dějiny* 3, č. 6 (2010): 119–126.

¹¹ Msgr. Luis Duchesne (1842–1922), francouzský prelát a církevní historik, člen Francouzské akademie. Prosazoval moderní kritický přístup, zpochybnil řadu legendárních podání a tradic, především ze starověkých dějin církve. V lednu 1912 byla jeho nejslavnější práce o dějinách starověké církve (*Histoire ancienne de l'Eglise*, začala vycházet roku 1906) uvedena na Index zapovězených knih. Brigitte WACHÉ, *Monseigneur Luis Duchesne (1843–1922): Historien de l'Eglise, directeur de l'Ecole française de Rome*, Roma: École française de Rome, 1992.

¹² P. Hippolyte Delehay SJ (1859–1941), k osobě viz Bernard JOASSART, *Hippolyte Delehay: Hagiographie critique et modernisme*, Bruxelles: Société des Bollandistes, 2000.

¹³ Oficiální znění viz *Acta Apostolicae Sedis* 2 (1910): 357–380.

odsudky na adresu protestantů a vůbec reformační tradice. Důsledkem byly diplomatické demarše a další odcizení mezi Svatým stolcem a německou a holandskou vládou.¹⁴

Již zcela mimo možnosti příspěvku je nastínit vývoj historické vědy v dané době a postihnout hlouběji její situaci po druhé světové válce. Událost, na kterou papež reaguje, 10. kongres Mezinárodní společnosti pro historické vědy (Comité international des sciences historiques) v Římě roku 1955 se odehrával v komplikovaném politickém prostředí. Je překvapivé, že tato nejvýznamnější mezinárodní společnost pro historickou vědu dostala v hlavních rysech svou dnešní podobu až roku 1926 v Ženevě, ale její činnost se datuje již od roku 1898.¹⁵ Hlavní činností je od počátku pořádání pravidelných mezinárodních kongresů.¹⁶ Dnes zahrnuje na padesát tři států a v roce 2015 uspořádala v Číně svůj zatím poslední 22. mezinárodní kongres.¹⁷ V polovině padesátých let historická věda představuje pevně etablovanou sebevědomou akademickou a vědeckou disciplínu, která nicméně prochází dynamickou proměnou spojenou s nástupem sociálních dějin, marxistického dějepisectví, rozvojem francouzské historické školy *Annales* a mnoha dalších impulzů, které se naplno projeví v příštím desetiletí.¹⁸

2. PROJEV SVATÉHO OTCE PIA XII. A JEHO ZÁKLADNÍ MYŠLENKY

V případě promluvy na podobném kongresu nešlo o žádné zvláštní privilegium nebo výjimku pro historickou obec, neboť se jedná o papeže, který kladl velký důraz na šíření učení a postojů katolické církve. Od roku 1939 do roku 1958 vydal Pius XII. 41 encyklik a 16 apoštolských

¹⁴ Andreas WALZ, *Andreas Kardinal Frühwirth*, Freiburg: Herder, 1950, s. 330–331.

¹⁵ K počátkům viz Havldan KOHT, *The Origin and Beginnings of the International Committee of Historical Sciences*, Lausanne: International Committee of Historical Sciences, 1962.

¹⁶ K dějinám kongresů viz Karl Dietrich ERDMANN, *Ökumene der Historiker*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987, či revidovaná anglická verze *Toward a Global Community of Historians: The International Congresses and the International Committee of historical sciences 1898–2000*, New York: Berghahn Books, 2005 (ed. Jürgen Kocka – Wolfgang J. Mommsen, ve spolupráci s Agnes Blänsdorf).

¹⁷ Základní informace na <http://www.cish.org/index.php/en/>.

¹⁸ Srov. Georg G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století: Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Praha: LN, 2002, s. 28–50, nebo Peter BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví: Škola Annales*, Praha: LN, 2004, *passim*.

listů, k nimž je třeba přiřadit velké množství dalších poselství a promluv spojených právě s různými kongresy a setkáními. Jedná se celkem o 1400 promluv, z nichž více než 300 bylo adresováno právě účastníkům kongresů, které se v dané době odehrály v Římě.¹⁹ Například na již počínající pokles počtu povolání do řeholního života reaguje Pius XII. vydáním více než 200 dokumentů a v roce 1950 byl do Říma svolán kongres zástupců jednotlivých řeholních společností, který se na přání papeže zabýval otázkou adaptace řádů na podmínky moderního světa a aktuálních potřeb církve.²⁰ Sám Pius XII. v rozhovoru pro francouzský deník *La Croix* v roce 1957 vyjádřil svoji pochybnost, zda nemluvil až příliš mnoho a zda se nejedná o určitou inflaci papežských vyjádření.²¹

Vzhledem k obrovskému množství textů, vždyť promluvy a dokumenty Pia XII. zabírají dvacet svazků v rozsahu pět set až šest set stran,²² a rozsahu tematiky je patrné, že všechny nemohl připravit a napsat sám. Mezi poradci, kteří mu pomáhali s přípravou dokumentů, patřili především jezuitští profesori působící na Gregorianě. Papež nevydal žádný dokument a neřekl nic bez předchozí důkladné konzultace s odbornými poradci.²³ Na druhou stranu se ví o jeho velmi pečlivé vlastní přípravě, kdy se snažil seznámit se s nejdůležitější a zároveň nejmodernější literaturou. Mezi jeho priority patřily otázky přírodních věd, astronomie, rovněž etické problémy spojené s rozvojem lékařské vědy, kde spatřoval velké nebezpečí v ohrožení chápání lidského života a důstojnosti.²⁴ Pius XII., jehož papežství probíhalo v asi nejkomplikovanější době, které kdy nějaký papež musel čelit,²⁵ měl nesporně určitý smysl pro historický vývoj, dlouhé linie dějin, nutnost všímat si tepu doby, což dokládá jeho schopnost vyřešit zablokovanou situaci například katolické biblické vědy v podobě encykliky *Divino afflante Spiritu* v roce 1943²⁶ nebo v po-

¹⁹ Andrea TORNIELLI, *Pie XII. Biographie*, Paris: Editions Tempora, 2009, s. 695.

²⁰ *Nouvelle Histoire de l'Église*, 5, *L'Église dans le monde moderne*, Paris: Seuil, 1975, s. 637–639. Autorem této části je Roger Aubert.

²¹ TORNIELLI, *Pie XII. Biographie*, s. 725.

²² *Discorsi et radiomessaggi di Sua Santità Pio XII, I–XX*, Vatican: Tipografia Poliglotta, 1940–1959.

²³ TORNIELLI, *Pie XII. Biographie*, s. 695–696.

²⁴ Tamtéž, s. 725–739.

²⁵ Srov. Šebek, *Papežové moderního věku*, s. 103.

²⁶ Tomáš PETRÁČEK, *Bible a moderní kritika: Česká a světová progresivní exegeze ve víru (anti-)modernistické krize*, Praha: Vyšehrad, 2011, s. 267–277.

litické oblasti papežská zásadní podpora politickému projektu smířené a sjednocené Evropy a postupné budování základů evropské unie.²⁷

Na druhou stranu většina odvážných reformních kroků včetně velkých encyklik *Divino afflante Spiritu*, *Mediator Dei* či *Mystici Corporis*, internacionalizace kardinálského kolegia či reformní prvky v liturgii patří do první poloviny jeho pontifikátu, kde vrcholem a předělem je Svatý rok 1950.²⁸ Druhá polovina je pak vyznačena encyklikou *Humani generis* právě z tohoto roku, která spíše omezuje předchozí svobodu danou například historicko-kritické metodě v biblické vědě a celkově se mimo jiné vymezuje vůči „nové teologii“ (*nouvelle théologie*), jejímž důležitým principem je právě čtení zásadních děl křesťanské tradice v jejich historickém kontextu, rozvoj disciplín, které lze zahrnout pod pojem dějiny dogmatu, zkrátka přijetí dějinnosti jako podstatného prvku života církve a rozvoje církevního učení a institucí. V roce 1955 se Pius XII. zotavoval z dlouhé nemoci, která ho na řadu měsíců vyřadila z veřejného života, celý rok a půl před březnem 1955 byl nemocný, od října 1955 byl pak znovu sužován zdravotními problémy,²⁹ navíc se právě v tomto roce rovněž začala veřejně debatovat otázka individuálních zjevení papeže Pia XII., která celkem předvídatelně byla přijata velmi nejednoznačně a stala se tématem mnoha kontroverzí.³⁰

Ale pojďme se již věnovat samotnému textu. Hned v úvodu papež uznává, že historie je sice starobylá věda, ale teprve v posledních stoletích ji vývoj historické kritiky povýšil k dokonalosti, které se nyní těší. Díky rozvoji metod a specializaci mohou historici poznávat minulost do detailů a s přesností, která byla dříve vyloučena.³¹ Podle papeže patří historie mezi ty vědy, kterou jsou s katolickou církví velmi úzce spojeny. Katolická církev jako horský štít kráčí dějinami a není možné ignorovat její přítomnost, ačkoliv postoje vůči ní kolísají od naprostého odmítnutí až k úplnému přijetí. Papež odmítá rozšířenou myšlenku, že by křesťanství zaujímal někdy v minulosti vůči dějinám nepřátelský postoj,

27 Philippe CHENAUX, *Pie XII. Diplomate et Pasteur*, Paris: CERF, 2003, s. 357–365.

28 Viz HALAS, *Fenomén Vatikán*, s. 419.

29 Robert SERROU, *Pie XII. Le Pape-roi*, Paris: Perrin, 1992, s. 272–273.

30 Tamtéž, s. 273–277.

31 *Discours de Sa Sainteté le pape Pius XII au Xème Congrès international des science historiques 7 Septembre 1955*, Cité de Vatican, 1955, s. 5–6. Podle prvních slov promluvy rovněž označován jako „Vous avez voulu“. Rovněž AAS 47 (1955): 672–682.

že by je pokládalo za projev hříchu a zla,³² že katolicismus a historismus jsou zcela protikladné. Nicméně Pius XII. důrazně upozorňuje, že dějiny a historismus nejsou identické a že za historismem³³ se skrývá filosofický systém, který ve své podstatě vylučuje vše absolutní a věčně platné. To je pro katolickou církev zcela nepřijatelné, protože věří, že všechny události se dějí z vůle nebo dopuštění vůle Boží a že Bůh dosahuje v dějinách svých cílů.³⁴

Papež znovu zdůrazňuje, že v boji proti jansenismu a protestantismu církev zaujala jednoznačně kladný postoj vůči lidské přirozenosti, a tedy i vůči dějinám. Díky dobré přirozenosti mohli lidé i po prvotním pádu konat dobré a čestné skutky, protože celé lidstvo, dokonce ještě před příchodem křesťanství, je pod vlivem působení Kristovy milosti.³⁵ Tady jako by papežský dokument poněkud podléhal atmosféře, která bude tradičně připisována Druhému vatikánskému koncilu, tedy určitému antropologickému a historickému optimismu, ačkoliv k němu zase nebylo ještě v polovině padesátých let tolik důvodů jako o několik let později. Pius XII. jako by zde předjímal nadějeplnou optiku šedesátých let. Na druhou stranu, právě tehdy se podařila řada věcí, na kterých papeži velmi záleželo, především pokrok v oblasti vytvoření Společenství evropských států a užší integrace klíčových zemí.³⁶

V podobně optimistickém duchu se nese i další výpověď: Církev při svém poslání, jakkoliv svojí povahou a cíli náleží do řádu nadpřirozena, „proniká vždy zcela do středu lidských dějin“.

Vždy a všude se adaptuje bez ustání na podmínky místa a doby, touží přetvářet podle Kristova zákona jedince a osoby a, nakolik je to možné, vůbec všechny

³² K tomu, že věc je mnohem komplikovanější a negativní postoj k dějinám přesně v tomto vyznění patří do části katolické tradice, viz zajímavou výměnu názorů mezi předním českým katolickým filosofem Stanislavem Soušedíkem a předním katolickým teologem Ctíradem Václavem Pospíšilem před necelými 10 lety. Začal na sympoziu „Co jsou dějiny? K 80. narozeninám Ludvíka Armbrustera“ dne 19. 5. 2008 a pak pokračoval především na stránkách revue *Teologické texty*: Stanislav SOUŠEDÍK, „Dějinnost člověka v křesťanském pohledu,“ in *Máš před sebou všechny mé cesty. Sborník k 60. narozeninám Tomáše Halíka*, Praha: LN, 2008, s. 340–353; Ctírad Václav POSPÍŠIL, „Teologie dějin a česká teologie,“ *Teologické texty* 20, č. 1 (2009): 39–45; S. SOUŠEDÍK, „Ještě k teologii dějin,“ *Teologické texty* 20, č. 2 (2009): 94–98.

³³ K historismu viz např. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*, s. 33.

³⁴ *Discours de Sa Sainteté*, s. 6–7 (AAS 72 [1955]: 673–674).

³⁵ Tamtéž, s. 8 (AAS 72 [1955]: 674).

³⁶ Viz TORNIELLI, *Pie XII. Biographie*, s. 628–691.

jedince, aby tak stanovila morální základy života společnosti. Cílem církve je člověk přirozeně dobrý, proniknutý, zušlechtěný a posílený pravdou a milostí Kristovou.³⁷

I tady papež předjímá jednak inkulturační principy Druhého vatikánského koncilu a na tomto koncilu vyjádřenou touhu podílet se na přetváření současného světa, jednak navazuje na impulzy, které formuloval dlouholetý sekretář kongregace pro misie kardinál Celso Constantini.³⁸ Podmínkou pro vznik nové místní církve je „zakořenění církve“ v její vlastní kultuře (*plantatio Ecclesiae*), a proto Constantini stanovil program „odzápadnění“ misii: úcta a respekt ke géniu a tradicím každého národa se projeví tím, že církev přijme vše, co je v jejich kulturním a etickém dědictví přirozeně dobré, a bude christianizovat vše, co christianizovat lze.

Důraz na přísnou rigorózní metodu, které se církev nebrání a která naopak přináší své výsledky, dokumentuje papež Pius XII. nedávným archeologickým výzkumem pod bazilikou sv. Petra, který dle jeho přesvědčení dokázal mimo veškerou pochybnost nalézt původní hrobku knížete apoštolů. Je to pro něj jak důkaz souladu mezi historickou vědou a papežstvím, tak historického zakořenění a pravdivosti samotné církve a papežství.³⁹ Archeologický výzkum pod bazilikou sv. Petra patřil mezi velké priority Pia XII. O výzkumu rozhodl už roku 1939, kdy pověřil skupinu archeologů, aby zahájila práce, o jejichž průběhu se nechával průběžně informovat. Ve vánočním poselství roku 1950 pak oznámil výsledek, totiž nalezení místa uložení ostatků apoštola Petra. O rok později pak vyšla zpráva archeologického týmu, na základě které byl papež přesvědčen o pravosti nálezů.⁴⁰ Nutno dodat, že závěr o konečném důkazu přítomnosti a smrti knížete apoštolů sv. Petra v Římě nebyl přijat jednoznačně souhlasně, obratem na něj reagoval zveřejněním svého výzkumu jinak ekumenicky vstřícně laděný protestantský historik a teolog Oscar Cullmann.⁴¹

Papež se dále ohrazuje proti těm, kdo redukují církev na „ideologický systém“. Přestože je „věčná a neměnná ve své konstituci a struktuře, kterou jí dal sám božský zakladatel, církev přijala a přijímá stále prvky, kte-

³⁷ *Discours de Sa Sainteté*, s. 10–11 (AAS 72 [1955]: 675).

³⁸ Kardinál Celso Constantini (1876–1958) působil v letech 1922–1935 v Číně, od roku 1935 až do roku 1953 sekretář kongregace De propaganda fide.

³⁹ *Discours de Sa Sainteté*, s. 9–10 (AAS 72 [1955]: 674–675).

⁴⁰ SERROU, *Pie XII. Le pape-roi*, s. 240–245.

⁴¹ OSCAR CULLMANN, *Petrus: Jünger – Apostel – Märtyrer*, Zürich: Zwingli Verlag, 1952.

ré potřebuje a které shledává užitečnými pro svůj vývoj a činnost: osoby a lidské instituce, filosofické a kulturní inspirace, politické a sociální myšlení a síly, principy a činnosti“. Svým rozvojem po celém světě církev v dějinách podstoupila a prošla „různými proměnami“, ale stále zůstává totožnou ve své podstatě, protože množství prvků, které přijala, se od počátku stále podřizuje stále podstatné víře církve.⁴² Po těchto zajímavých pasážích k tématu změny a neměnnosti, diskontinuity a kontinuity v církvi a jejím učení⁴³ dokument konstatuje, že „církev uměla být velmi otevřená, ale taky se projevila rigidně nepružná ve svých dějinách, což vyplývalo ze spolehlivého instinktu vždy podle toho, co prospěje různých národům a celému lidstvu“.⁴⁴

Zajímavá, poměrně dlouhá pasáž se týká vztahu církve a státu, které papež dle tradiční nauky pokládá za dvě suverénní společnosti, téma, které je pro církev po staletí zásadní, i v této době stále ještě důležitější než vztah ke společnosti a schopnost ovlivňovat její vývoj jinak než skrze spolupráci se státními orgány. K tomu se překvapivě odkazuje na dopis papeže Bonifáce VIII. z 30. dubna 1303 římskému králi Albrechtu Habsburskému, který jednoznačně zdůrazňuje nadřazenost duchovní moci. Pius XII. přiznává, že to byla středověká dobově podmíněná koncepce vztahu, ale pokládá ji nejen za doklad spravedlivé snahy církve udržet si svoji nezávislost a autonomii, nezbytné pro plnění jejího poslání, ale tím zároveň i za úsilí o prosazení principu svobody náboženského přesvědčení. Pokud autority, světské i duchovní, zasahovaly proti těm, kdo odpadli od křesťanské víry, bylo to jen kvůli udržení náboženské a církevní jednoty Západu.⁴⁵

Přestože papež Pius XII. je prvním papežem, který uznal „mravní hodnotu demokracie“ a pochopil její potenciál,⁴⁶ i v tomto dokumentu papež potvrzuje tradiční ideál, když říká, že navzdory konfliktům bylo

⁴² *Discours de Sa Sainteté*, s. 12 (AAS 72 [1955]: 676).

⁴³ K tomu viz například cenné shrnutí debaty vyvolané konceptem hermeneutiky papeže Benedikta XVI. v sborníku příspěvků významných amerických historiků a teologů *Vatican II. Did anything happen?*, ed. David G. Schultenover, New York – London: Bloomsbury, 2007.

⁴⁴ *Discours de Sa Sainteté*, s. 12 (AAS 72 [1955]: 676).

⁴⁵ Tamtéž, s. 16–17 (AAS 72 [1955]: 678).

⁴⁶ „Papež musí mluvit jako papež. Rozhovor s historikem Phillipe Chenaux,“ *Salve* 18, č. 3 (2008): 51. Konkrétní papežské výroky nalezne český čtenář in PAPEŽ PIUS XII., *Mír ze spravedlnosti: Výbor projevů pronesených ve válečných letech 1939–1945*, ed. Antonín Mandl, Praha, 1947, s. 191–204.

mnoho období klidných, kdy od vlády Konstantina Velikého prakticky až do dnešní doby stát a církve v plném srozumění spolupracovaly na výchově celé populace. Církev pokládá stále tuto spolupráci v zásadě za normální, za naplnění ideálu jednoty národa v pravém náboženství a naprostém souladu církve a státu. Papež ví, že vývoj se sice v poslední době ubírá opačným směrem a společnost se dělí na různé konfese a světonázorové skupiny, kde katolíci tvoří pouze více nebo méně významnou menšinu. Příklad Spojených států ukazuje, že katolická církev se dokáže rozvíjet i ve velmi rozdílných podmínkách.⁴⁷

Pius XII. zde mohl navázat na významné impulzy papeže Lva XIII. ve vztahu státu a církve⁴⁸ a jeho pokus o *ralliement* s francouzskou republikou a demokratickou formou vlády z počátku devadesátých let 19. století.⁴⁹ Příímý odkaz na situaci církve v USA potvrzuje přesvědčení historiků o zásadní roli přímé zkušenosti tehdy ještě státního sekretáře Pacelliho z podzimu 1936 s pozicí církve v této zemi a celkově s dynamismem americké společnosti pro revizi svého skeptického pohledu na demokracii a republikánské zřízení vlastní kuriální elitám po dlouhé generace.⁵⁰ Oproti situaci za pontifikátu předchozích papežů, včetně Lva XIII., už disponoval rovněž historickou zkušeností zápasu s nástupem totalitních režimů, která na obou stranách oslabila předchozí animozity mezi katolickou církví a některými evropskými státy a jejich režimy.

Církev je si vědoma, že „má poslání a úkol pro každou dobu a všechny lidi, a tím je dáno, že se nemůže vázat na žádnou konkrétní kulturu“. Svět prošel mnoha proměnami od středověku, ale ani „středověkou kulturu není možné označit za katolickou kulturu ve vlastním slova smyslu“, protože přes všechno úzké napojení na církve čerpala rovněž z jiných zdrojů. Katolická církev se neztotožňuje se žádnou konkrétní kulturou, její vlastní podstata jí to nedovoluje. Naopak je „připravená navázat vztah s jakoukoliv jinou kulturou“.⁵¹ Opět naprosto zásadní výpověď, kdy na jedné straně papež jasně konstatuje, že středověkou kulturu, myšlení a církev nelze pokládat za jakousi esenci a čistou formu katolické víry a církve, naplněný ideál, podle kterého je nutno poměřo-

⁴⁷ *Discours de Sa Sainteté*, s. 18 (AAS 72 [1955]: 679).

⁴⁸ Viz encykliky *Immortale Dei* z 1. listopadu 1885 a *Sapientiae christianae* z 10. ledna 1890.

⁴⁹ Příímou výzvu k spolupráci obsahuje dokument Lva XIII. *Au milieu des sollicitudes* z 16. února 1892. Příznačný je ovšem i tehdejší neúspěch politiky a snahy Lva XIII.

⁵⁰ CHENAUX, *Pie XII. Diplomate et Pasteur*, s. 205–207.

⁵¹ *Discours de Sa Sainteté*, s. 20, 21 (AAS 72 [1955]: 680–681).

vat vše předtím i potom. Už proto, že na podobě společnosti a kultury se podílely i jiné prvky. A ještě důležitější je potvrzení ze strany nejvyšší autority církve, že církev může navázat vztah s každou, s jakoukoliv kulturou, včetně tedy té současné, něco, co dlouho bylo pokládáno pro údajné nesmiřitelné a nepřekonatelné rozpory za nemožné a vyloučené.⁵²

Papež ale není naivní a vidí velká rizika dalšího vývoje. Podle něj je lidstvo ohroženo vývojem moderní vědy a techniky, svět se dokonce nachází na pokraji katastrofy. Aby se jí vyhnulo, musí nasadit všechny morální a náboženské síly, které vytvářejí jednotu lidstva pro jeho společné dobro. Katolická církev je přesvědčena, že vládne takovou silou a že o tom podala v minulosti mnoho důkazů. Vůči vědě a technice nestojí v opozici, ale spíše nabízí faktor vyvažující určité jednostrannosti, nástroj pro dosažení zdravé rovnováhy.⁵³ Církev se zde ústy papeže sebevědomě hlásí k odpovědnosti za další vývoj a nabízí své síly, což vzhledem k roli, kterou hrála právě například při vytváření evropského společenství či zabránění nástupu komunistické strany ve Itálii,⁵⁴ nezní jako prázdné proklamace. Ostatně již o rok dříve Pius XII. odsoudil všechny, kdo by chtěli užít chemické, biologické nebo jaderné zbraně.

Na závěr se dokument vrací krátce zpět k poslání historické práce a zdůrazňuje výrok Lva XIII. o nutnosti, aby historik říkal pravdu, a to celou pravdu.⁵⁵ Protože žádná věda není bez výchozích předpokladů, nemá cenu předstírat, že historik bádá bez nějakého výchozího přesvědčení, ale měl by usilovat o to, být nestranný. Při hledání pravdy je třeba bránit se subjektivnímu zaujetí, na tom se snad shodnou všichni, konstatuje papež, který končí vyznáním, kéž „historické bádání přispěje k poučení pro současnost i budoucnost“.⁵⁶

3. PIUS XII. A OTEVŘENÍ CESTY

Dokument je jako řada jiných oficiálních textů papeže Pia XII. na cestě mezi předchozími vyjádřeními Svatého stolce a zásadním posunem,

⁵² Viz např. Paul CHRISTOPHE – Roland MINNERATH, *Le « Syllabus » de Pie IX.*, Paris 2000.

⁵³ *Discours de Sa Sainteté*, s. 22–23 (AAS 72 [1955]: 681).

⁵⁴ CHENAUX, *Pie XII. Diplomate et Pasteur*, s. 305–340.

⁵⁵ Viz pozn. 10.

⁵⁶ *Discours de Sa Sainteté*, s. 24 (AAS 72 [1955]: 682).

který i v oblasti přijetí dějinnosti představuje Druhý vatikánský koncil a následující vývoj.⁵⁷ Pius XII. vnímá rozpornost hodnocení role církve v minulosti a apriorně neodsuzuje kriticky se vymezující historiky jako lháře nebo zlovolníky, což je samo o sobě výrazná změna oproti církevním vyjádřením ke konkrétním historickým situacím z pera jeho předchůdců, například Lva XIII. či Pia X. Připomeňme jen situaci profesora teologické fakulty ve Fribourgu Maxe von Sachsen, který se roku 1910 odvážil otevřít téma spoluodpovědnosti papežství a západní církve za schizma roku 1054. Tehdy ho jen jeho původ ze saské královské dynastie uchránil před většími disciplinárními tresty.⁵⁸ Nyní Pius XII. sice přiznává rigiditu církve v některých obdobích a situacích, ale stále ještě ji pokládá za prozřetelnostní volbu, která se později ukázala správnou. Stále převládá harmonizační pojetí církevních dějin, které se snaží prezentovat minulé volby za obecně vždy správné zřejmě proto, aby snad nevznikla pochybnost o volbách současných. Rozhodně to má daleko k odvaze vyznání vin církve, jak to známe z řady vyjádření papeže Jana Pavla II. k výročí druhého milénia a při různých papežských cestách.

Přes uznání hodnoty demokracie ze strany právě tohoto papeže dlouhá pasáž o vztahu církve a státu a její dikce prozrazuje přetrvávající nostalgii po původním sepětí ve vzájemném respektu státu a církve a určitý paternalistický prvek stavění se nad společnost, do pozice vychovatelky,⁵⁹ který následující vývoj společnosti pro velké části západní populace, včetně mnoha katolických křesťanů, učinil již stěží přijatelným. Přes snahu chránit některá minulá rozhodnutí církve včetně prosazování náboženské dominance či středověkou rivalitu se státem lze další důležitý posun spatřovat ve stylu dokumentu, který není primárně konfrontační ani apologetický, ale vyznačuje se respektem k posluchačům a jejich profesionální kompetenci, kterou církev ústy papeže respektuje a chválí. Definitivně se tento důležitý posun ve stylu a žánru církevních dokumentů znovu změnil až na Druhém vatikánském koncilu, kde je použit i u dogmatických konstitucí tohoto koncilu, tedy textů náležejících

⁵⁷ K tomu podrobněji např. Tomáš PETRÁČEK, „Od církve bojující k putujícímu Božímu lidu. Jiná dějinnost konstituce *Lumen gentium*,“ *Studia Theologica* 17, č. 3 (2015): 105–118.

⁵⁸ Iso BAUMER, *Max von Sachsen. Prinz und Prophet: Jugend und Ausbildung, Einsatz für Frieden, Gerechtigkeit und Schöpfung*, Freiburg (Schweiz), 1992, s. 19–20.

⁵⁹ V tom je velmi podobným encyklikám Lva XIII. *Immortale Dei* z 1. listopadu 1885 a *Sapientiae christianae* z 10. ledna 1890.

do nejdůležitější a nejzávažnější skupiny dokumentů učitelského úřadu církve.⁶⁰

ZÁVĚR

Ve vymezeném rozsahu jsme mohli pouze rámcově představit dosud málo známý dokument z druhé poloviny pontifikátu Pia XII., který je obecně považován za spíše retardační, a věnovat se jen některým momentům, zvláště těm, které takové hodnocení rozhodně nepotvrzují. Snad nejdůležitější výpovědí dokumentu pro řadu současných debat uvnitř katolické církve se jeví tvrzení Pia XII., že církev se nemusí, a dokonce ani nemůže vázat na žádnou konkrétní kulturu a žádnou svou konkrétní historickou podobu, ale že byla a zůstává kvůli plnění svého poslání otevřena novým impulzům a inspiracím. Jednoznačné povzbuzení k další inkulturační snaze od Pia XII. vede v současném dynamicky se vyvíjejícím a globalizaci podléhajícím světě k ocenění současných snah papeže Františka.

Závěrem můžeme konstatovat, že papežská promluva na významném mezinárodním historickém kongresu se vlastně relativně málo věnovala historické vědě jako disciplíně, ale o to více zásadnějšímu problému, totiž vyrovnání církve s fenoménem dějinnosti obecně a dějinnosti církve jako takové. Dá se to snadno pochopit, protože samotná otázka postoje církve k dějepiscectví, včetně příslušných doporučení byla již jasně a jednoznačně zformulována v dokumentu Lva XIII. z roku 1883.⁶¹ Naopak samotný vztah církve k dynamické proměně moderního světa po druhé světové válce a postoje církve k němu a role církve, na kterou aspirovala, to byly otázky nevyřešené, předchozími rozhodnutími papežů tzv. piánské epochy spíše zablokované. V těchto otázkách je i tento dokument svědectvím posunu učitelského úřadu římského papeže k postojům, které pak slavnostně a fakticky jednomyslně přijme Druhý vatikánský koncil, a kromě bohatství kvantitativního i spektrem řešených otázek v době pontifikátu Pia XII. vysvětlují, proto je právě tento papež s přehledem zdaleka nejcitovanějším zdrojem v dokumentech Druhé-

⁶⁰ K tomu viz John W. O'MALLEY, „Druhý vatikánský koncil: Humanistický koncil a řečová událost“, *Salve* 25, č. 4 (2015): 35–45.

⁶¹ Viz v úvodu zmiňovaný dokument Lva XIII. *Saepe numero considerantes* z roku 1883.

ho vatikánského koncilu. Shrnutí slovy našeho oslavence, i tento dokument svědčí o snaze Pia XII. „vymanit církev z izolace od okolního světa a přiblížit hlásání její nauky modernímu způsobu myšlení“, ale zároveň i o tom, že úsilí papeže „mělo své meze“.⁶²

**The Church Cannot Be Bound to any Single Culture:
Pius XII on History and the Mission of Historical Sciences**

Keywords: Pope Pius XII; Historical Sciences; Church History; Enculturation; Continuity and Discontinuity

Abstract: The author analyses an interesting document from the pontificate of Pope Pius XII in this study. The International Committee of Historical Sciences organized the Tenth International Congress of ICSH in the very city of Rome in 1955. Pope Pius XII was invited to deliver a speech to this assembly of renowned historians from all over the world. In the first part, the author analyses the complicated story of the relationship between the papacy, history and historical sciences from the very beginning up to the twentieth century. In the second part, he explores the historical context of this kind of papal teaching and the situation of Pope Pius XII in the middle of the 1950s. He consequently analyses and comments on the text of the speech. Surprisingly, the Pope thematizes much more on the topic of historical change and continuity and the role of the Church in history and the modern world as opposed to the topic of historical sciences as such. In the last part, the author provides several reflections concerning the connections between the ideas of the Pope expressed in this speech and the concepts of Vatican II.

Doc. PhDr. Tomáš Petráček Ph.D., Th.D.
Katedra kulturních a náboženských studií
PdF UHK
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové
tomas.petracek@uhk.cz

⁶² HALAS, *Fenomén Vatikán*, s. 420.